

Епидемиолошка слика злоупотребе и зависности од психоактивних супстанци младих Црне Горе од 12 до 30 година

БОРИСЛАВ ЂУКАНОВИЋ

Филозофски факултет

Никшић

У овом раду резимираћемо резултате једне веома обимне епидемиолошке студије о раширености злоупотребе и зависности младих Црне Горе од психоактивних супстанци, старости од 12 до 30 година (1). У овој студији, поред епидемиолошке слике, детаљно су анализирани психолошки, психосоцијални и социолошки фактори ризика, као и структуралне разлике између апстинената и неапстинената у погледу наведених група фактора ризика. Међутим, у овој студији о њима неће бити ријечи јер би то захтијевало знатно већи простор.

Будући да су злоупотреба и зависност од психоактивних супстанци феномен младих, ово истраживање је имало за циљ да пружи цијеловиту слику злоупотребе, а дјелимично и зависности младих од психоактивних супстанци. Ријеч је о првом репрезентативном истраживању ових феномена у Црној Гори, иако је парциалних епидемиолошких истраживања овом проблему било (11).

Потребе за овим епидемиолошким истраживањем су више практичне него теоријске природе. Наиме, епидемиолошка слика је претпоставка изградње превентивних и тераписких стратегија са зависницима од психоактивних супстанци, како у погледу планирања превентивних и тераписких метода, тако и избора неопходних финансијских, материјалних и временских ресурса, као и професионалних и парапрофесионалних кадрова за извођење ових програма.

Изградња епидемиолошке слике је такође претпоставка за избор истраживачких проблема, истраживачких приоритета и избор истраживачких метода.

Крајем 70-их година прошлог вијека, када је већ увелико био заплусно други масовни талас наркоманија младих у СФРЈ, у Црној Гори ова појава је била непозната, а први случајеви се јављају на лијечење почетком 80-их година. Нека парцијална епидемиолошка истраживања последњих година указују да злоупотреба и зависност младих од психо-активних супстанци достижу забрињавајуће размере (11).

Из раније наведених разлога одлучили смо се да спроведемо једно репрезентативно епидемиолошко истраживање злоупотребе и зависности младих Црне Горе од психо-активних супстанци, старости од 12 до 30 година. Због ограничености простора овдје ћемо изнијети само методолошку процедуру у најоштим тачкама и најважније резултате истраживања, без резултата везаних за факторе ризика.

Узорак

Ријеч је о тростепеном стратификованом узорку. Узорак је стратификован територијално, старосно и по критеријуму урбаности насеља.

Читава територија подијељена је на три региона: Сјеверни, Централни и Јужни. Из сваког региона најприје су изабране општине. Општине су биране процедуром избора са вјероватноћама пропорционалним величини, мјереној бројем становника циљне групе, без понављања. Изабране су општине: у Сјеверном региону – Бијело Поље и Андријевица; у Централном – Подгорица и Никшић; у Јужном – Херцег-Нови и Бар.

Изабрана су два независна узорка: први узорак од 1246 ученика основних и средњих школа и други узорак од 571. испитаника старости од 19 до 30 година (241. лице од 19 до 24 године и 330 лица од 25 до 30 година).

Као извор за прављење адресара из кога је извршен случајни избор за други узорак узето је више регистара (регистар школа, факултета, радних организација, мјесних заједница и др.).

Инструменти истраживања

Основни инструменти истраживања била су два полу-стандардизована упитника за интервју, са питањима затвореног типа.

У циљу добијања што потпуније епидемиолошке слике тражен је велики број информација о психоактивним супстанцима. Прво су тражене информације о почетку узимања одређене психоактивне супстанце, учесталости узимања супстанце у току године, мјесеца и недјеље, количини узете супстанце приликом узимања, а у неким случајевима узимани су и подаци за тражење здравствене помоћи због предозирања. За све психоактивне супстанце нијесу тражене информације о свим наведеним обиљежјима, што је зависило од прелиминарних сазнања о коришћењу те супстанце међу младима. За све супстанце тражене су информације о првом искуству са супстанцом, учесталости коришћења и количини. Ова три обиљежја била су основа за изградњу фазе коришћења, од абстиненције, преко злоупотребе до зависности. Упитником је обухваћено 11 психоактивних супстанци : дуван, алкохол, марихуана, лекови за смирење и спавање, хероин, тродон, extasy, кокаин, амфетамин, ефедрин, инхаланси и волатилни растварачи.

За сваки узорак корисника конструисан је посебан упитник. Међутим, када је ријеч о 11 психоактивних супстанци углавном су постављена иста питања испитаницима оба узорка, што је за тему овог рада једино релевантно. У упитнике су још биле укључене бројне, углавном ординалне скале ставова, скале знања, интервална скала стресних догађаја, Ајнзеков ЕРQ инвентар личности (за старије од 19 до 30 година).

У анализи података за овај рад, углавном смо користили дескриптивну и непараметријску статистику, а за осталу анализу, која није обухваћена овим радом, корелациону, факторску и каноничку дискриминациону анализу.

Теренско истраживање и прикупљање спроведено је од новембра 1999. до априла 2000. године.

Резултати истраживања

Дуван

Од 1246 ученика црногорских основних и средњих школа 342 (27, 4%) изјавили су да су пушили цигарете, а 899 (72.2%) да није. У просјеку, ученици црногорских основних и средњих школа почињу са пушењем са 13 година и 3 мјесеца, а 1/4 од оних који пуше почињу прије 11. године живота, значајно раније ученици него ученице. Међутим, у категорији оних који учестало пуше веће количине цигарета између ученика и ученица нијесу нађене статистички значање разлике.

Међу ученицима црногорских основних школа је 15.7%, а међу ученицима средњих школа 42.7% оних који пуше. Разлика је статистички високо значајна ($X^2=111.48$, за $BSS=1$, $p=0.000$). Међутим, прва искуства са дуваном ученици основних школа стичу значајно раније него ученици средњих школа. Међу ученицима основних и средњих школа 9.7% показују јасне симптоме злоупотребе и зависности, значајно чешће ученици средњих него основних школа.

Од 571 испитаника у узорку младих од 19 до 30 година 230 (44.4%) пуши дуван. Младићи су и у другом узорку просјечно значајно раније стекли прва искуства са пушењем дувана него дјевојке. Цак 47.3% младих од 19 до 30 година показују симптоме злоупотребе и зависности. Млади старијег узраста просјечно су почињали са пушењем са 16 година и 5 мјесеци, дакле значајно касније него ученици основних и средњих школа.

Резултати нашег истраживања указују да је свакодневно пушило дуван 18.6% ученика црногорских средњих школа а у америчким 19.5%, док је тај однос за ученике основних школа неповољнији те је "у корист" америчких основношколаца (2).

Посматрано у цјелини, епидемиолошки подаци о пушењу дувана међу младима Црне Горе у погледу мјесечне, недјељне учесталости и свакодневног пушења дувана, као и у погледу количине попушених цигарета, крећу се у доњој

граници европског и америчког просјека, али су стопе ниже од оних међу младима Србије и Русије (1).

Када је ријеч о младима старости од 19 до 30 година онда у односу на европске земље и САД нема никаквих разлика. Штавише, у нашем узорку раширеност злоупотребе цигарета већа је него међу младима сличног узраста у низу западноевропских земаља (1).

Алкохол

Од 1246 ученика црногорских основних и средњих школа 702 (56.3%) пробало је током живота неко алкохолно пиће; 54 (4.33%) пије неколико пута недељно или свакодневно, значајно чешће ученици него ученице ($X^2=86.51$, за $BSS=4$, $p=0.000$). Од оних који пију 24.4% најчешће пије вино, 50.7% пиво, 18.6% коктеле, а жестока пића 6.3%. Неколико пута мјесечно напија се 24 (1.92%), неколико пута недјељно 15 (1.20%), а свакодневно, 12 (око 1%). Више од 4.0% ученика показује јасне тенденције ка токсикоманском пијењу. Томе индиректно иду у прилог и подаци да је 32 (2.56%) ученика због пијења имало озбиљне проблеме у кући, 41 (3.29%) тукли су се у пијаном стању, 20 (1.60%) ученика повриједило се у пијаном стању а 24 (1.92%) је због пијења имало озбиљне неприлике у школи.

Ученици основних школа су у 32.5% случајева пробали или пили алкохолно пиће, а 51.4% ученика средњих школа. Разлике су статистички високо значајне.

Млади узраста од 19 до 30 година су у 434 (76.0%) у током живота попили неко алкохолно пиће. Од 571 испитаника њих 13.8% показују симптоме злоупотребе и зависности од алкохола, значајно чешће младићи него дјевојке. Осим тога, младићи значајно чешће него дјевојке пију вино и жестока пића, а дјевојке пиво и коктеле.

Просјечно вријеме у коме ученици и ученице први пут окусе неко алкохолно пиће је 12 година и 8 мјесеци, а млади узраста од 19 до 30 година то учине са 16 година и 7 мјесеци. Дакле, и у случају пијења алкохолних пића ученици просјечно значајно раније стичу прва искуства са алкохолом него млади старијег узраста.

Марихуана

Од 1151. ученика црногорских основних и средњих школа, за које смо добили податке, њих 72 (6.3%) користили су марихуану, значајно чешће ученици него ученице (10.7% : 2.6% "у корист" ученика).

Неколико пута мјесечно марихуану је пушило 1.1%, а неколико пута недељно или свакодневно 1.2% ученика и ученица. У цјелини, 3.2% ученика и ученица било је склоно злоупотреби или зависности од марихуане, опет значајно чешће ученици него ученице ($X^2=27.16$, са $BSS=4$, $p=0.000$). Разлике по половима су знатно мање у групи оних који учестало употребљавају марихуану.

У узорку ученика 2.2% основношколаца и 11.4% средњошколаца пробало је марихуану. Разлике су статистички високо значајне ($X^2=41.81$, са $BSS=1$, $p=0.000$).

Млади од 19 до 30 година имали су у 11.8% случајева искуства са марихуаном, опет чешће младићи него дјевојке, иако су разлике знатно мање него између ученика и ученица. Знаке зависности испољава 3.1%, а злоупотребе 4.9%. Дакле, млади од 19 до 30 година су по релативној учесталости 3 пута бројнији као зависници од марихуане, а 4 пута као они што марихуану злоупотребљавају него ученици црногорских основних и средњих школа.

Младићи чешће злоупотребљавају марихуану него дјевојке, али су релативне разлике у овом узорку још мање него у узорку ученика, нарочито у категорији оних који показују знаке злоупотребе и зависности.

У САД 4.7% популације старије од 12 година учестало пуши марихуану, а у нашем узорку их је двоструко мање. Млади Црне Горе од 12 до 30 година у 25% до 30% случајева ређе припадају категоријама оних који злоупотребљавају марихуану него млади сличног узраста у САД. Ако се има у виду да је почетком 70-их година коришћење дрога, а поготово њихова злоупотреба било готово непознато младима у Црној Гори, онда овај пораст забрињава.

Важно је напоменути да млади узраста од 19 до 30 година просјечно знатно касније пробају марихуану него ученици

црногорских основних и средњих школа – са 19 година и 8 мјесеци, а ученици са 15 година и 3 мјесеца.

Љекови за смирење и спавање

Ученици црногорских основних и средњих школа у 9.5% случајева користили су љекове за смирење и спавање, али у том погледу између ученика и ученица није нађена статистички значајна разлика. Око 1.7% ученика показује јасне тенденције ка злоупотреби и зависности од љекова за смирење и спавање. Уз љекове за смирење и спавање 14.0% стално а 22.0% повремено узима алкохол. Због тровања љековима за смирење и спавање 3.0% ученика и ученица затражило је медицинску помоћ.

Ученици основних школа су у 5.2% а средњих у 14.8% случајева употребљавали љекове за смирење и спавање, значајно чешће ученици средњих него основних школа.

У узорку од 19 до 30 година 78 (13.66%) користило је љекове за смирење и спавање, али су дјевојке у овој категорији значајно бројније него младићи. У овом узорку 2.1% испитаника испољава тенденције ка зависности, а 3.5% ка злоупотреби.

Од свих психоактивних супстанци млади Црне Горе од 12 до 30 година само су још склонији злоупотреби алкохола и дувана од љекова за смирење и спавање.

На крају треба истаћи да ученици са просјечно 13 година и 9 мјесеци стичу прва искуства са љековима за смирење и спавање, а млади у узорку од 19 до 30 година чак просјечно 6 година и 4 мјесеца касније – са 21. годином и 1. мјесецом.

Хероин

Млади од 12 до 18 година у 2.8% случајева узимају хероин, значајно чешће ученици него ученице. Од укупног узорка 0.9% ученика и ученица показује јасне симптоме злоупотребе и зависности од хероина. Иако хероин чешће користе ученици него ученице, разлика једва достиже степен статистичке значајности.

Ученици основних школа су током живота у 1.6% користили хероин, а средњих у 4.3%. Разлика је статистички значајна ($X^2=6.19$, са $BSS=1$, $p=0.01$).

Међу младима од 19 до 30 година хероин је пробало 1.7% али разлика међу половима није статистички значајна. У узорку старијих, 0.6% има јасне симптоме зависности, а 0.5% злоупотребе.

Просјечан узраст на коме ученици стичу прва искуства са хероином је 15 година, а просјечан узраст младих од 19 до 30 година је 17 година и 2 мјесеца.

Ваља истаћи да посебна психофармакодинамска својства хероина и његов велики адиктивни потенцијал, лако бришу границе по полу, старости и др. Супротно другим психоактивним супстанцама, младе који злоупотребљавају хероин значајно не дискриминира пол и старост.

Према подацима из 1991. године 1.3% становништва САД узело је хероин бар једном у животу, а млади од 26 до 34 године су то чинили у 1.8% случајева (4). У поређењу са тим налазима, наши подаци о јасно израженим тенденцијама према злоупотреби и зависности од хероина изгледају посебно забрињавајућим.

Тродон

Од 1026 ученика за које смо добили податке, 33 (3.3%) узимало је тродон, али међу половима у погледу коришћења тродона није нађена статистички значајна разлика.

Око 0.6% ученика показује јасне симптоме злоупотребе и зависности од тродона, док још 16 (1.28%) показује тенденције према злоупотреби. Потврду нашег налаза да 0.6% ученика показује јасне симптоме злоупотребе и зависности налазимо у чињеници да ученици свакодневно (или када им нестане хероин) узимају тродон. Тако 0.8% ученика узима преко 20 таблета тродона дневно, а 0.4% између 10 и 20 таблета.

Од 1075 ученика 0.9% ученика основних и 6.3% ученика средњих школа употребљава тродон, значајно чешће ученици средњих школа.

Од 571 испитаника од 19 до 30 година 22 (3.85%) имала су искуства са тродоном, али међу половима нијесу нађене статистички значајне разлике. За разлику од ученика само 0.18% младих од 19 до 30 година могу се сматрати зависни-

цима од тродона, а 1.22% су они који показују тенденције према злоупотреби, значајно чешће дјевојке него младићи.

Ученици су просјечно са 15 година и 3 мјесеца стекли прво искуство са тродоном, а млади узраста од 19 до 30 година просјечно знатно касније – са 19 година и 9 мјесеци.

Посебно је забрињавајући чињеница да су злоупотреби и зависности од тродона склонији ученици него млади старијег узраста, вјероватно и зато што га користе као замјену за хероин.

Extasy

Extasy је узимало 19 (1.6%) од 1246 ученика, али између полова нијесу нађене статистички значајне разлике. Од 1246 ученика, 7 (0.6%) показује симптоме злоупотребе и зависности, а још 12 (1.0%) показује тенденције према злоупотреби. Од оних који користе extasy 0.5% су ученици основних, а 2.9% средњих школа. Ученици средњих школа значајно чешће употребљавају extasy него ученици основних школа ($X^2=10.52$, са $BSS=1$, $p=0.001$).

Од 571. испитаника од 19 до 30 година старости 9 (1.57%) узимају extasy, али нема никаквих разлика по полу. Око 0.5% испитаника у узорку старијих показује јасне симптоме зависности, а још 1.10% симптоме злоупотребе.

Према америчким епидемиолошким извјештајима extasy је у 1998. години користило 5.8%, а у 1999.5.6% ученика осмих разреда, док су extasy у 1999. години користили ученици завршних разреда средњих школа у 2.5% случајева. Очигледно, ријеч је о осјетно већим процентима него међу црногорским ученицима. То се може објаснити знатно већом доступношћу extasy-ја међу ученицима америчких основних и средњих школа, због веће куповне моћи америчких ученика.

Кокаин

Од 1246 ученика кокаин је пробало 34 (2.72%), значајно чешће ученици него ученице. Зависних од кокаина има 0.5%, а исто толико проценат показује симптоме злоупотребе, док 1.44% показује тенденције према злоупотреби.

Док је 1.1% ученика основних школа имало искуства са кокаином, међу ученицима средњих школа их је 5.5%. Дакле, ученици средњих школа су значајно чешће пробали кокаин него ученици основних школа ($X^2=16.33$, са $BSS=1$, $p=0.000$).

Од 571. испитаника старијег узраста 10 (1.75%) пробало је кокаин, али међу половима нијесу утврђене статистички значајне разлике. На овом узрасту нијесу утврђене злоупотреба и зависност од кокаина.

Ученици су просјечно почели да употребљају кокаин са 15 година, а млади старијег узраста са 16 година и 6 мјесеци, дакле, просјечно осјетно касније него ученици црногорских основних и средњих школа.

Амфетамин ("Speed")

Од 1246 ученика 23 (1.84%) користило је амфетамин, али између полова нијесу нађене статистички значајне разлике. Ученици основних школа користили су амфетамин у 0.5%, а средњих у 4.2% случајева, односно значајно чешће него ученици основних школа.

Млади од 19 до 30 година имали су искуства са амфетаминском у 1.0% случајева, а међу половима такође нијесу нађене статистички значајне разлике.

Ефедрин

Ефедрин је најређе коришћена психоактивна супстанца. Од 1246 ученика ефедрин је користило само 11 (0.88%). Такође нијесу утврђене статистички значајне разлике по полу.

Од 571. испитаника између 19 и 30 година ефедрин је користило 6 (1.0%) испитаника, гдје такође нијесу утврђене статистички значајне разлике по полу.

Инхаланси и волатилни растварачи

Од 1246 ученика 48 (3.85%) имало је искуства са инхалансима и волатилним растварачима, двоструко чешће ученици него ученице. Симптоме зависности испољавало је 1.84%, а злоупотребе 0.18% испитаника. Овако велика несразмјера у проценту оних који су зависници и оних који

показују симптоме злоупотребе говори о великом адиктивном потенцијалу инхаланса.

Ученици основних школа имали су искуства са инхалансима и волатилним растварачима у 2.9% случајева, а средњих школа у 6.3% случајева, значајно чешће ученици средњих школа него основних.

Млади од 19 до 30 година у 15 (2.62%) случајева користили су инхалансе и волатилне раствараче, младићи чешће него дјевојке. Од 571. испитаника 10 (1.75%) испољава симптоме зависности, док оних који испољавају симптоме злоупотребе у овом узорку нема.

Ученици су прва искуства са инхалансима и волатилним растварачима просјечно стицали са 13 година и 5 мјесеци, а млади од 19 до 30 година знатно касније.

У поређењу са нашим ученицима чак 19.7% ученика америчких осмих разреда користило је ове супстанце, док је тај проценат за шесте, седме и осме разреде у Црној Гори износио испод 2.0%. У средњим школама проценти се скоро приближавају. Инхаланси и волатилни растварачи по заступљености потросње долазе на пето мјесто – иза дувана, алкохола, лекова за смирење и спавање и марихуане.

Мултипла злоупотреба психоактивних супстанци

Склоност младих ка мултиплој употреби и злоупотреби психоактивних супстанци је најзначајнија промјена у епидемиолошкој слици посљедње двије деценије у свјету (3, 4). Ако су раније употребављане комплементарне психоактивне супстанце, данас постоји тежња ка комбиновању све већег броја психоактивних супстанци са антагонистичким дјством и стварању све необичнијих комбинација (2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10). Управо са растом броја комбинација и све учесталијом злоупотребом двије или више психоактивних супстанци јавља се појава стварања зависности од тих супстанци, што веома усложњава процесе терапије и рехабилитације као и изградњу адекватних превентивних стратегија.

Табела број 1 – Ученици црногорских основних и средњих школа према броју коришћених психоактивних супстанци

Број коришћених психоактивних супстанци	Број испитаника	Процент	Кумулативни процент
Ниједна	461	37, 0	37, 0
Једна	433	34, 8	71, 7
Двије	237	19, 0	90, 8
Три	49	3, 9	94, 7
Четири	28	2, 2	96, 9
Пет и више	37	3, 1	100, 0

Забрињава сазнање да је близу 10 (9.2%) ученика имало искуства са 3 и више психоактивних супстанци. С обзиром да је ријеч о врло младим људима, тај проценат је значајан. Међутим већ сама чињеница да је близу 2/3 ученика имало искуства са неком психоактивном супстанцом, укључујући дуван и алкохол, говори да је потенцијал ученика за развој злоупотребе и зависности висок.

На основу корелацијоне анализе, гдје смо користили Пирсонове коефицијенте корелације, које због ограничености простора не можемо приказати, изнијећемо најчешће комбинације на основу релевантних Пирсонових коефицијената.

Дуван се најчешће комбинује са алкохолом, марихуаном, љековима за смирење и спавање.

Алкохол је првенствено повезан са дуваном, док слабо корелира са осталим психоактивним супстанцама.

Марихуана се комбинује чак са 7 психоактивних супстанци, што даје оправдања за тврдњу да је она увод у "тешке" дроге: инхалансима, дуваном, љековима за смирење и спавање, ефедриним, амфетаминим и тродоном.

Љекови за смирење и спавање обично се користе да бих се отклонила нежељена психичка стања услед коришћења марихуане, а комбинују се са: хероином, тродоном, дуваном и кокаином.

Хероин је снажно повезан са кокаином, марихуаном, тродоном, љековима за смирење и спавање и амфетамином, а слабије са extasy-јем, инхалансима и ефедрином.

Тродон као супститут за хероин је нарочито повезан са психостимулансима.

Extasy се нарочито комбинује са амфетаминима, ефедрином, кокаином и тродоном.

Кокаин корелира са свим психоактивним супстанцама, изузев алкохола, дакле, са 9 психоактивних супстанци.

Амфетамин се комбинује са низом психоактивних супстанци, посебно психостимулансима, вјероватно зато што се користи као супститут за друге психостимулансе.

Ефедрин се комбинује са већином других психоактивних супстанци, иако слабије него раније поменуте супстанце.

Инхаланси се комбинују са тродоном, амфетамином, кокаином, хероином, ефедрином и марихуаном.

Када је ријеч о мултиплој употреби, сигурно да је најмаркантнији налаз комбинација психостимуланса међусобно, али и са другим психоактивним супстанцама, што се може објаснити жељом ученика за експериментисањем, као и специфичним психофармаколошким дјејствима психостимуланса на личност у раној адолесценцији и потребом за "бржим" разрјешењем адолесцентне кризе.

Класификација злоупотребе и зависности од психоактивних супстанци младих Црне Горе

Са потребе даље анализе урадили смо двије класификације које међусобно високо корелирају, што нам даје за право да их у даљој анализи симултано користимо, зависно од истраживачких потреба.

Прва класификација је добијена на тај начин што је методом оптималног скалирања за 11 психоактивних супстанци добијено 11 оптималних скорова. Факторизацијом 11 оптималних скорова добијена су 2 фактора. Затим је ура-

ђена факторска анализа другог, вишег реда и добијен само један фактор који је потом скорован. У даљу анализу ушло се са општим факторским скором ("ниски општи скор", "средњи општи скор", "високи општи скор"). Међутим, пошто је за скоровање коришћен чисто статистички критеријум (општи скор је подијељен на три готово једнака дјела) овдје ћемо приказати другу класификацију гдје је подјела извршена на прихвативљиви начин – праћењем уобичајних фаза развоја злоупотребе и зависности. Друга класификација нам на прецизнији начин пружа информације о фазама, почевши од апстиненције, преко злоупотребе до зависности и у квантитативном и у квалитативном погледу. У том смислу, она је својеврсни синтетички показатељ епидемиолошке слике.

Критериолошки став за другу класификацију је идеја о прогресијенцији фаза зависности. У првој фази су само апстиненти, у другој само пушачи, у трећој они који пију, могу и да пуше (али не морају), али не користе ни "лаке", нити "тешке" дроге. Четврту групу чине они који злоупотребљавају "лаке" дроге, могу да пуше и да пију, али не морају. Петој групи припадају они који злоупотребљавају "тешке" дроге (и све остале, али не морају).

Табела број 2 – Дистрибуција ученика црногорских основних и средњих школа према фазама злоупотребе и зависности од психоактивних супстанци, израженим у апсолутним бројевима и процентима

Фазе	Н	%	Кумулативни %
1. Апстиненти	898	72,1	72,1
2. Пушачи	74	5,9	78,0
3. Пију, могу и да пуше (не морају), али не користе "лаке" и "тешке" дроге	113	9,1	87,1
4. Злоупотребљавају "лаке" дроге, могу да пуше и да пију, али не морају	108	8,7	95,7
5. Злоупотребљавају "тешке" дроге (и све остале, али не морају)	53	4,3	100,0
Укупно :	1246	100,0	100,0

Табела број 3 – Дистрибуција младих Црне Горе од 19 до 30 година према фазама злоупотребе и зависности од психоактивних супстанци, израженим у апсолутним бројевима и процентима

Фазе	Н	%	Кумулативни %
1. Апстиненти	222	38,9	38,9
2. Пушачи	105	18,4	57,3
3. Пију, могу и да пуше (не морају), али не користе "лаке" и "тешке" дроге	120	21,0	78,3
4. Злоупотребљавају "лаке" дроге, могу да пуше и да пију, али не морају	100	17,5	95,8
5. Злоупотребљавају "тешке" дроге (и све остале, али не морају)	24	4,2	100,0
Укупно :	1246	100,0	100,0

Табела број 4 – Дистрибуција младих Црне Горе од 12 до 30 година према фазама злоупотребе и зависности од психоактивних супстанци, израженим у апсолутним бројевима и процентима

Фазе	Н	%	Кумулативни %
1. Апстиненти	1120	61,4	61,64
2. Пушачи	179	9,85	71,49
3. Пију, могу и да пуше (не морају), али не користе "лаке" и "тешке" дроге	233	12,82	84,31
4. Злоупотребљавају "лаке" дроге, могу да пуше и да пију, али не морају	208	11,44	95,75
5. Злоупотребљавају "тешке" дроге (и све остале, али не морају)	77	4,23	99,98
Укупно :	1246	100,0	100,0

Из табеле 2. види се да више од 1/4 ученика (27.9%) употребљава неку од психоактивних супстанци. Од укупног узорка њих 161 (13.0%) злоупотребљава једну или више психоактивних супстанци (четврта и пета категорија у класификацији – прим. Б. Ђ.). У сваком случају то се може сматрати релативно високом стопом у поређењу са ученицима у низу европских земаља.

У узорку младих од 19 до 30 година епидемиолошка слика је само на први поглед неповољнија (табела 3.). Број апстинената је значајно мањи (222 или 38.9%) него међу ученицима црногорских основних и средњих школа гдје износи

72.1%. Тој разлици у великој мјери доприноси друга и трећа категорија (они који пуше и они који пуше и/или пију), а у много мањој мјери четврта, јер је у четвртој категорији очигледно двоструко више оних који злоупотребљавају марихуану (17.5% : 8.7%, видјети табеле 2. и 3.). Међутим, у петој категорији, у којој има највише зависника, релативни проценти су готово исти (4.3% : 4.2%).

У збирној табели за оба узорка (табела 4.) 61.64% су апстиненти а близу 40% спадају у групу оних који су користили бар једну психоактивну супстанцу. Забрињавајућа је чињеница да више од 4% од младих Црне Горе од 12 до 30 година показују симптоме зависности, а 11% злоупотребе од једне или више психоактивних супстанци (табела 4.).

Дискусија

Ученици црногорских основних и средњих школа налазе се на доњој граници просјека употребе и злоупотребе психоактивних супстанци ученика америчких основних средњих школа. Ако се зна да су створене злоупотребе међу америчким ученицима једне од највећих у свијету, онда ова сличност између црногорских и америчких ученика веома забрињава, поготову у свијету сазнања да су још почешком 70-их година злоупотреба и зависност младих од психоактивних супстанци били готово неиздани у Црној Гори.

Када је ријеч о домаћим истраживањима једино новије репрезентативно епидемиолошко истраживање је професора психијатрије Николе Вучковића на узорцима ученика војвођанских основних и средњих школа (12). Узрасти су релативно најприближнији нашој испитиваној популацији ученика црногорских основних и средњих школа.

У погледу употребе и злоупотребе дувана и алкохола црногорски ученици су релативно бројнији него ученици војвођанских основних и средњих школа, а у том погледу значајно се не разликују од ученика сличног узраста у Србији и Русији. Међутим, ученици војвођанских основних и средњих школа значајно чешће су склони употреби и

злоупотреби марихуане, што је једина психоактивна супстанца која се више употребљава и злоупотребљава међу ученицима. Црногорски ученици значајно чешће него војвођански злоупотребљавају низ психоактивних супстанци са великим адиктивним потенцијалом или су од ових супстанци зависни. То су: лекови за смирење и спавање, хероин, ecstasy, кокаин, инхаланси. Истини за вољу, ваља напоменути да би релативне разлике између црногорских и војвођанских ученика биле нешто мање да смо били у могућности да поредимо потпуно паралелне разреде, али вјерујемо да би суштинске разлике и даље остале. *У свјетлу сазнања да је историја злоупотребе и зависности младих Војводине знатно дужа него младих Црне Горе, овакви налази могу се сматрати поразним.*

Као што смо поменули млади старијег узраста релативно су бројнији само у категоријама оних који злоупотребљавају дуван, алкохол и марихуану (или су од ових супстанци зависни). Дакле, међу корисницима "лакших" дрога чешћи су млади узраста од 19 до 30 година, *али је зато релативни проценат ученика који злоупотребљавају (или су зависни) од низа "тешких" дрога (кокаин, хероин, шпродон, лекови за смирење и спавање, амфетамин, инхаланси и волатилни расстварачи) врло сличан младима старијег узраста.*

Осим тога што је структура употребе и злоупотребе психоактивних супстанци далеко неповољнија међу ученицима црногорских него војвођанских школа, посебно забрињава и сазнање да су црногорски ученици склонији мултиплој злоупотреби него млади Црне Горе од 19 до 30 година или ученици у Србији. *Тако је 9.2% ученика склоно комбиновању 3 и више психоактивних супстанци док 5.4% ученика злоупотребљава 4 и више психоактивних супстанци. Међу младима од 19 до 30 година 4 или више психоактивних супстанци злоупотребљава само 3.2%. Осим тога, у односу на узорак младих Црне Горе старијег узраста, црногорски ученици склонији су комбинацијама психоактивних супстанци са антиагонистичким психофармаколошким дејствима, што оставља озбиљне здравствене последице. Најзначајнија епидемиолошка карактеристика мултипле*

ујошребе и злоупотребе јесте чињеница да се психостимуланси налазе у најразличитијим, а често и у најјачим комбинацијама са другим психоактивним супстанцама. Овај налаз утврђен је у оба узорка младих, али посебно међу ученицима. Тако различите и чврсте комбинације психостимуланса са другим психоактивним супстанцама могу се објаснити изузетно великом популарношћу психостимулативних супстанци, нарочито међу ученицима. Поред њих, то је свакако хероин. Хероин и ecstasy међу младима Црне Горе добијају и симболичко значење статусних дрога. Такође је заједничка карактеристика мултиплих зависности да се са "правим", јаким дрогама интензивно комбинују мање атрактивне психоактивне супстанце због своје доступности и цијене (лијекови за смирење и спавање, тродон) које најчешће имају функцију да умање непожељне психолошке ефекте "правих", јаких дрога. Друге психоактивне супстанце су увод у јаке дроге, а јаке дроге се узимају да би у одређеним аспектима појачале њихове различите психолошке аспекте. То су: дуван, алкохол, марихуана, инхаланси и др.

Најмаркантнији налаз цјелокупне епидемиолошке студије, који се потврдио у анализи свих психоактивних супстанци (осим у једном безначајном сегменту, *јесте да се прва искушава са психоактивним супстанцама стичу на све нижим и нижим узрасима.*)

Ученици црногорских основних школа просјечно много раније почињу са употребом готово свих психоактивних супстанци него млади од 19 до 30 година, а значајно раније него ученици црногорских средњих школа.

Други најзначајнији налаз ове студије је да нијесу утврђене значајне разлике између ученица и ученика који злоупотребљавају "мешке" дроге или су од ових супстанци зависни. Сличне тенденције су утврђене и у узорку младих од 19 до 30 година. Одсуство јолних разлика у оба узорка односи се не само на учесћалост злоупотребе психоактивних супстанци већ и на просјечни узрас када се стиче прво искуство са овим супстанцама.

Из свега што смо до сада изнијели, може се закључити да

се епидемиолошка слика злоупотребе и зависности младих у два узорка битно разликује. Посебно је забрињавајуће да је она осјетно неповољнија у узорку ученика црногорских основних и средњих школа, бар из неколико разлога :

- ученици и ученице почињу просјечно значајно раније да стичу прва искуства са психоактивним супстанцама него млади од 19 до 30 година;
- ученици и ученице су значајно заступљени међу онима који злоупотребљавају ”тешке” дроге (кокаин, хероин, тродон, љекови за смирење и спавање, амфетамин, и др.);
- ученици су значајно склонији експериментисању са великим бројем психоактивних супстанци, посебно комбинацијама психостимуланса са другим ”тешким” дрогама антагонистичког дјејства

Можемо закључити да је епидемиолошка слика злоупотребе и зависности младих Црне Горе поразна, нарочито међу ученицима црногорских основних и средњих школа, посебно услед малоприје наведених разлога. Бројни су узроци такве поразне епидемиолошке слике. Они су психолошки и социјално-психолошки, али, по нашем увјерењу, много више социолошки и социокултурни. О њима нећемо расправљати, јер нијесу предмет нашег рада.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ђукановић, Б., Букелић, Ј., Димитријевић, И., Стојовић, З., Кнежевић-Тасић, Ј., Бешић, М. : *Илузија сиварно-сйи. Алкохол и дроге*. ЦИД и СОЦЕН, Подгорица, 2001.
2. *High school and youth trends*. National Institute on Drug Abuse and National Institute of Health, Rockville, 1999.
3. Klingemann, H., Goos, C., Hartnoll, R., Jawlensky, A., Rehm, L.: *European summary on drug abuse. First Report (1985. -1990.)*. WHO, Copenhagen, 1992.
4. Ђокић, Д., Ненадовић, М., Бабић, Д., Ђокић-Дејановић,

- С., Петровић, Д., Јовић, А.: *Југословенски наркомани 1987.-1995*. Алкохолизам 29(3-4) : 24-41, Завод за болести зависности, Београд, 1999.
5. Inciardi, A., Harrison, D. L. (Eds.): *Heroin in the Age of Crack-Cocaine*. Sage Publications. Thousand Oaks, London-New Delhi, 1998.
  6. Ball, J. C. and Chambers, C. D. (Eds.): *The epidemiology of opiate addiction in the United States*. Charles C. Thomas, Springfield, 1970.
  7. Pelicier, I., Thuiller, G.: *Дрога*. Плато, Београд, 1999.
  8. Букелић, Ј.: *Дрога, мии или болесии*. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1981.
  9. Akers, R. L.: *Drugs, alcohol and society*. Wadsworth, C. A., Belmont, 1992.
  10. Петровић, Р., Вукајловић, С., Качар, М.: *Адолесценции и полиоксикоманија – примјер самопревенције*. Зборник сажетака са Трећег југословенског симпозијума о болестима зависности, одржаног на Дивчибарама, 1998. године. Завод за болести зависности, Београд, 1998.
  11. Стојовић, З., *Раширеносии злоупотребе и зависносии од психоактивних супстанции међу младима Херцег-Новог 2000. године*. Рукопис.
  12. Вучковић, Н. и сарадници: *Сирови подаци епидемиолошког истраживања о употреби, злоупотреби и зависносии од психоактивних супстанции ученика и студената у Војводини*. Рукопис.